

KUR'ÂN AÇISINDAN İDEAL İNSAN PORTRESİ

Hüseyin Emin SERT*

Özet: Kur'ân açısından ideal insan kendi içinde durulmuş ve çevresiyle barışık durumdadır. O içindeki büyük fırtınaların farkına vararak dünya ve ahiret saadetine, Allah'a kul olmakla mümkün olduğunun bilincindedir. Davranışlarını kontrol ederek, kendi huzurunu başkalarının huzurunda aramaktadır. Onun en büyük önderi ve örneği Hz. Peygamberdir. Kur'ânı anlayıp hayatında ona uymayı temel gaye edinmektedir.

Abstract: According to the Quran the ideal portrait of human is very peaceful in his life and with his ambience. He knows his goods and evils feelings and does his best. He is muslim and conscious about the serenity in this world and in the hereafter. He can only be happy when he become the servant of Allah. He controls his behavior and seeks his bliss in the happiness of others. His only leader and model is Muhammed (pbuh). In the view of Quran the ideal human wants to understand the Quran and live according it too.

***

Kur'ân insanlık için, insana gönderilmiştir. Kainatta özel bir konuma sahip olan insan davranışlarıyla hayatta bir yer edinir ve tanımlanır. Dünya insanın hizmetine verilmiştir. Eğer insan onu gereği gibi kullanır, diğer insanlarla iletişimine dikkat ederse mutlu ve huzurlu olur.¹ Bu onun kişiliğinin oluşmasında önem arz eder. Kişi bazında insan, toplumda davranış ve beşeri münasebetleriyle bir kimlik kazanır ve ilişkileriyle sürekli yeniden tanımlanır.² Tarih insanlığın davranış tecrübeleridir. Diğer ilâhî kitaplar gibi Kur'ân-ı Kerîm'in de insan peygamber vasıtasıyla gönderiliş sebebi; örnekleme yoluyla insanlığı içinde bulunduğu menfiliklerden uzaklaştırıp toplumun fertlerini insan-ı kâmil mertebesine yükseltmektir. Bu gayenin en güzel örneği, yirmüç yıllık nüzül ve risalet döneminde yaşanmış, cehâlet içinde yüzen insanlar "sahabe" sıfatıyla, örnek bir toplum haline gelerek, yaşadıkları dönemin "asr-ı saadet" diye isimlendirilmesini

* Arş.Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

1 Lokman, 31/20; Bakara, 2/29; Enâm, 6/165.

2 Doğan Cüccoğlu, *Yeniden İnsan İnsana*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997, s.13.

sağlamışlardır. Bu ideal dönemin yaşanmasına vesile olan değerler manzumesine insanlığın, bugün her zamankinden daha fazla muhtaç olduğu, yaşanan hadiselerden anlaşılmaktadır. Çünkü İslamî değerler aynı zamanda insanî değerlerdir. İnsanlığın kendisiyle huzur bulacağı maddi ve manevî unsurlar³ yaratıcıları tarafından kendilerinden birisi⁴ vasıtasıyla insanlığa gönderilmiştir. Ancak çağımızdaki insanların bu değerlere birhayli yabancı kaldığını gözlemlemek zor olmasa gerektir.

İnsan davranışının, gözlemlenebilen boyutunun ötesinde, insan bilincinin derinliklerinde yatan nedenleri olduğu gibi, her davranışın da kişilere ve toplumlara göre, daima özel bir yönü vardır. İnsan davranışı, psikik karaktere boyun eğer.⁵ Ancak, bireysel davranışlar ihmal edilemeyecek kadar önemlidir. Çünkü, toplumsal olayların altında bireysel davranışlar yatar.⁶ Karşılıklı davranışların temelini oluşturan iletişim, iki kişiyi ilişki içine sokan psiko-sosyal bir süreçtir. İnsanlar hangi durumlarda nasıl davranmaları gerektiğini bildikleri takdirde, başkalarının nasıl davranacağı hakkında da kuvvetli tahminlerde bulunabilir ve böylece insanın en önemli ihtiyaçlarından biri olan güvenlik duygusu içinde yaşarlar.⁷ Allah'a kullukla mükellef olan insan⁸, davranış ve tüm yaşantısında İslam'ın getirdiği prensiplere göre kendisine yön vermelidir.

İnsanlık değişik sebeplerle uzaklaştığı İslamî değerlerle aralarındaki perdeyi kaldırmadığı ve kendini değil de başkalarını düzeltmeye uğraştığı sürece, olup biten hadiselerden şikayet etmeye devam edecektir. Yeryüzünde fitne ve fesadın yaygınlaşmasının sebebi, insanların yanlış tutum ve davranışlarıdır. Kaldı ki, Allah bunların bir kısmını affederek kötü neticelerinden sarf-ı nazar etmektedir.⁹ Kur'an, insanların gönül kalelerini fethederek, huzur ve mutluluk içinde yaşanabilecek bir toplum kurmayı hedeflemektedir. Bu hedef nasıl ve kimlerin eliyle gerçekleşecek sorusunun cevabı yine soruyu soranı işaret edecektir. Bu hedef kendi yaptıkları sebebiyle hoşlanmadığı neticelerle karşılaşan insan eliyle gerçekleşecektir. Çünkü onun aslı vasıf ve vazifesi, yeryüzünü yaşanabilir bir hale getirmektir.¹⁰

3 Yûnus, 10/57.

4 Tevbe, 9/127.

5 Cevdet Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, İstanbul, 1994, s.83.

6 Cüceloğlu, *Yeniden İnsan İnsana*, s.13.

7 Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1995, s.18.

8 Zâriyât, 51/56.

9 Bkz. Rûm, 30/41.

10 Bkz. En'am, 6/165; A'raf, 7/74; Sâd, 38/26. ayetlerin tefsirleri.

Yeryüzünün huzur ve güven içinde yaşanabilir bir hale gelmesinde görev tabî ki insanoğluna düşmektedir. Ancak bunu elinden ve dilinden zarar gelmeyecek bir insandan başkasının gerçekleştirmesi mümkün değildir.¹¹ İnsanın bu olgunluğa erişebilmesi için bazı hususlarda önemli bir seviyeye ulaşması gerekmektedir. Bu hususlar ise, insana insan vasfını kazandıran değerlerdir. Bir insanın değeri, onun kişiliğine göre belirir. Kişiliğin dışı yansıyan şekillerine genel olarak davranış denilebilir.

Kişi, bilgisine göre ve inandığı gibi yaşar. Eğer inancına göre yaşamıyorsa, yaşadığı değerleri kabulleniyor demektir. Bilgi, insanın kafa yapısını dolayısıyla dünya görüşünü şekillendirir. Eğer insan inandığı gibi yaşamayacak olursa, yaşadığı gibi inanmaya başlar. Etrafını saran olumsuzlukların farkına varmaz, onları tabî ve normal olarak algılamaya başlar. Bu kusur ve hatalar onu din ve imanından mahrum edecek seviyeye kadar götürebilir. Hatta inanmayanların arasına karışarak hayvanlardan daha aşağıya düşmelerine sebep olabilir. Böyleleri hakkında Kur'an; "Biz cehennem için cinlerden ve insanlardan öyle kimseler yarattık ki; onların kalpleri vardır ama bu kalplerle idrâk etmezler, gözleri vardır ama görmezler, kulakları vardır ama işitmezler. İşte bunlar hayvanlar gibi hatta onlardan da şaşkındırlar. İşte asıl gafil olanlar onlardır"¹² buyurmaktadır. İnanan insan, imanının gerektirdiği şekilde dünya görüşünü olgunlaştırmayacak olursa, başkalarının dünya görüşüne göre bir hayat tarzını yaşama durumunda kalır veya kendisini böyle bir hayat içinde bulur. Müslümanın dünya görüşü kuşatıcı, günlük hayattaki bütün hususları aydınlatıcı bir kapasitede olmalıdır. Böylelikle bir hakikati anlatayım derken, başka bir hakikati çiğneme hatasına düşmekten kurtulabilir. Bu kuşatıcı bilgi, imanın kontrolünde olmak durumundadır. İmanla çelişen bir bilgi, insanı iman gerektirdiği şekilde davranmaya sevk edemez. Dolayısıyla müslümanın dünya görüşü de iman dinamiklerine göre belirlenmelidir. Dünya görüşünün altyapısını bilgi oluşturacaktır. Bilgiyi elde etme vasıtası da akıl, vahiy ve doğru haberlerdir.¹³

Akıl, insan vasfını kazanabilmenin en önemli vasıtalarından birisi ve davranışlara yön veren değer ölçüsüdür. Allah'ın emirlerine karşı mükellefiyet, aklın varlığı sebebiyledir. Akıldan mahrum olanlar, emir ve yasaklara da muhâtap değildir. Adeta, insanda imânın muhatabı akıldır. Allah'ın insanlığa bahşettiği bu değer, hakikî ilimle harekete geçirilmelidir.¹⁴ İlim, insanı yüceleştirerek belli bir

11 Buharî, *Sahihul-Buharî*, Kitabur-Rikâk, bab.26, hn.6484, c.7, s.238.

12 A'râf, 7/179.

13 Taftazani, Sadettin Mesud b. Ömer, *Şerhul-Akaid*, İstanbul, 1976, s.29.

14 Bkz. Al-i İmran 3/7; Fâtır, 35/28. ayetlerin tefsirleri.

seviyeye ulaştırabilir. Ancak mucibince amel edilmeyen ilmin varlığı bir mana ifade etmediği gibi, gereğince davranılmayan ilim, insana sorumluluktan başka bir şey sağlamaz.¹⁵ İlimin gerektirdiği şekilde hareket edilebilmesi hususunda, imândan alınacak enerjinin rolü büyüktür.

İman ve kabuller, kalpte kararlaşan ve insanın davranışlarının motorunu ateşleyen bir enerji kaynağıdır. Bunun olumlu ve istenilen manada bir değer olabilmesinin yanında eksik bilgi veya hevedan kaynaklanan bir saplantı olabilmesi de söz konusudur. Kalbin mükemmel imana ulaşabilmesinde ilim ve bilgilerin muhafaza yeri olan zihnin önemi büyüktür. Çünkü zihin fethedilmeden kalp kalesine ulaşmak mümkün değildir. Zihnin fethi ise, zararlı fikir ve düşüncelerden arınmasıyla gerçekleşebilir. Zihin, meşgul olduğu fâsit fikir ve bilgilerden arındırılıp temizlenmeli ki, oraya insanı insan yapan iman değerleri yerleşsinsin.

Bu değer ve anlayışlardan ikincisi; insanın, sorumluluk sahibi bir varlık olduğunun farkına varmasıdır. İnsanın yaratılması ve yeryüzünde bulunması gayesiz değildir.¹⁶ İnsan, Allah'ın yeryüzündeki halifesi¹⁷ olup, Allah'a ibadetle mükellef¹⁸ bir varlıktır. Yeryüzüne bu sorumluluğunu ne ölçüde gerçekleştirebileceğinin sınanması için gönderilmiştir.¹⁹ Böylesine meziyet ve görevlere sahip insanın sadece maddî yönünü ele alıp onu, eşyanın mantığı ile kavramaya çalışmak, bugünün ilim anlayışının bir çıkmazıdır. Çağımız insanının stres ve benzeri sıkıntılardan kurtulabilmesi için, yeni bir ilim anlayışı ve bakış açısına ihtiyaç vardır.

Biz bu makalemizde, insanın davranışlarının hareket merkezi olan zihin ve aklın dolayısıyla kalbin menfiliklerden arındırılıp, aslî vazifelerini yerine getirebilmeleri için gereken asgarî şartları incelemeye gayret edeceğiz. Bu makale, birçok sebeplerden dolayı bugün yabancılaştığımız değerlerimizle yeniden tanışıp, barışma gayretlerine bir katkı olarak değerlendirilebilir.

Kainatın en değerli varlığı²⁰ olarak yaratılan insan, davranışlarıyla değer kazanmakta ve insanlık vasfına erişebilmektedir. Davranışlarını kontrol edeme-

15 Bkz. Cum'a, 62/5; Saf, 61/2-3. ayetlerin tefsirleri.

16 Bkz. Mü'minün, 23/115. ayetinin tefsirleri.

17 Bakara, 2/30; En'âm, 6/165.

18 Zariyât, 51/56.

19 Mülk, 67/2; Ankebut, 29/2.

20 İsrâ, 17/70.

yen, nerede, neyi söyleyip yapacağı hususunda dengeli hareketlerde bulunamayan insan ise, cemiyette dahi hor görülmekte ve itibar edilmemektedir.

Acaba insanın davranışlarına yön veren unsurlar nelerdir? Bu araştırıldığında, bir manada insana mahsus olan zihin, nefis ve kalb insanı insan yapan, ona değer kazandıran davranışların idare edildiği merkezler olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir ifade ile, fiil ve davranışlar akıl ve vicdana bağlı olarak ortaya çıkmaktadırlar.²¹

Akıl, hayatı anlamının ve insanın kendini keşfedip bilmesinin şartı ve vasıtasıdır.²² Biz, vicdanın teşekkül etmesi ve sâfiyetini korumasında altyapı seviyesinde olan "zihni oluşum", diğer bir tabirle "kafa yapısı" ve bunun davranışlara tesiri üzerinde duracağız. Çünkü, zihin menfiliklerden arındırılıp fethedilmeden kalbe ulaşmak mümkün değildir. İnsanın amelleri, karakter ve fikrinin neticesidir ve kişi fikirlerine göre hareket eder.²³

Kur'an-ı Kerim'e göre, insanı diğer canlılardan üstün kılan, onun her türlü faaliyetine anlam kazandıran ve ilâhî emirler karşısında insanın mükellef sayılmasını sağlayan akıldır.²⁴ "Ey insanlar! Akla yumuşak davranıp değer verin. Siz emrolduğunuz ve yasaklandığınızı şeyleri ancak akıl ile bilebilirsiniz. Akıl, yaratıcınız karşısında sizin şerefinizdir. Kesinlikle bilin ki, akıllı kişi Allah'a itaat edendir. Her ne kadar kötü görünüşlü, aşağı mertebeli ve hakir olsa da. Yine, her ne kadar güzellik, şeref ve şan sahibi olsa da cahil kişi, Allah'a isyan edendir."²⁵ İnsanda bilgi, devlette idareci gibidir. Bilgi, zihin tahtında oturur ve vücudun azalarını idare eder. Eğer bu emre itaat olunmazsa, ilim, ameli müciptir, gereğince davranılmadığında sahibini terk eder.²⁶

Akıl, vicdan ve irâde aynı konu etrafında birleşirse, insan için haz duyduğu bir çalışma ve ahlâkî faaliyet ortaya çıkar. Akla doğru bilgiler vermek, vicdana sıkıntı duymadan, haz alarak yapabileceği davranışları göstermek, irâdeye, he-

21 Bayraklı, Bayraktar, *İslâm'da Eğitim*, İstanbul, 1983, s.230; Ayhan, Halis, *Eğitime Giriş*, İstanbul, 1986, s.196.

22 Selim, Ahmed, *Din-Medeniyet ve Laiklik*, İstanbul, 1991, s.150; Ayrıca bkz. Râ'd, 13/4; Nahl, 16/12. ayetlerinin tefsirleri.

23 Bkz. Necm, 53/11; Bakara, 2/260. ayetlerin tefsirleri; Bayraklı, a.g.c. s.230; İsrâ, 17/84; Akseki, Ahmed Hamdi, *Ahlâk Dersleri*, İstanbul, 1968, s.245.

24 Ahzab, 33/72; Bolay, Süleyman Hayri, *TDV. İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1989, c.2, s.238.

25 Rifat, Ahmed, *Tasvîr-i Ahlâk*, İstanbul, trs., s.31.

26 el-Maverdi, Ebu Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, *Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn*, Beyrut, 1978, s.85.

yecanlara hakim olarak bu işleri gerçekleştirebilecek gücü ve alışkanlıkları kazandırmakla insandan bahsetmek mümkün olabilir, çünkü insan; aklı, vicdanı ve irâdesiyle insandır.²⁷

İncelememizde sık sık kullanacağımız zihin, akıl, zekâ gibi kavramları şu şekilde değerlendirmekteyiz. Zihin; beynin hafızetme, bilme, hatırlama, düşünme ve tefekkür gibi fonksiyonlarının yerine getirildiği ve bunların günlük hayatta uygulanmasını temin eden merkezdir.²⁸ Akıl, zihni fonksiyonların icrasını gerçekleştiren manevi bir cevherdir. Zeka ise, aklın intikal hızı ve anlama gücüdür. Aralarında sıkı bir ilişki olduğundan zaman zaman zekâ ve akıl birbirinin yerinde kullanılabilir. ²⁹

Akıl, ruha bağlı bir kuvvedir, kalp ve beyin ile de alâkası vardır. Akıl, göz gibidir, dini ilimler ise, ışık gibidir. Yani insanın aklı gözü gibi zayıf yaratılmıştır. Göz karanlıkta görmediğinden, Allah-ü Teâla güneşi ve ışığı yaratmıştır. Akıl garîzasını ilimlere nispet etmek, gözü görmeğe nispet etmek gibidir. İlimlerin inkişâfını sağlamakta Kur'an ve şeriatın akla nispeti, güneş ışığının göze nispeti gibidir. Zira göz ışık olmayan yerde göremez.²⁹

İnsanın değeri sahip olduğu fikri ile mütenasipdir. Zira kişiliği yansıtan, davranışların motorunu ateşleyen fikirdir. Hareket ve davranış, beynin mevcut bilgilerine dayanarak verdiği emirle başlar. Fikrin değeri ise, istikâmetinin doğruluğuna göre tayin olunur. İşte burası her şeyin başlayıp bittiği, yolların ayrıldığı noktadır. İstikâmet ve doğruluk neye göre tespit edilecektir? Gerçi bunun cevabı bir müslüman için gayet kolaydır. Çünkü o, günde en az kırk defa terbiyecisi olan Rabb'inden sırat-ı müstakîme ulaşmayı ve o yolda sabit kalmayı niyaz etmektedir.³⁰ Müslümanların örnek alacağı tip Kur'an diliyle de beyan edilmiştir. "Ey inananlar! And olsun ki, sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok anan kimseler için Rasûlüllah en güzel örnektir."³¹ Bu güzel örneklik Müslüman hayatının bütün safhalarını kapsamaktadır. Ayette inanan insanlara hitap edilerek bunun Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayla irtibatlandırılması orijinaldir. Çünkü iman insan hayatının yönlendirilmesi, tutum ve davranışların kontrol edilmesi noktasında ciddi öneme sahiptir.

²⁷ Ayhan, a.g.e., s.196.

²⁸ Uludağ, Süleyman, TDV. İslâm Ans., c.II, s.247, İstanbul, 1989; Büyük Türk Sözlüğü "Zihin" md., İstanbul, trs.; Meydan Larousse, İstanbul, 1985, c. XII, s. 937.

²⁹ Gazâlî, Ebu Hâmid, İhyâu Ulûm'id-Dîn, İstanbul, 1975, c.1, s.215; A. Selim, a.g.e. s.150.

³⁰ Fatiha, 1/6; es-Sâbunî, Muhammed Ali, Safvetü't-Tefasir, İstanbul, trs., c.1, s.25.

³¹ Ahzab, 33/21.

“İnsan” olanın davranışları, doğru ve kesin bilgiye dayanmalıdır. Çünkü hâl ve davranış; ancak zihin şüpheli, tahminî ve yanlış bilgilerden arındığında istikrar ve istikâmet bulur ve ancak bununla kişi, bir kimlik ve şahsiyete erişebilir. Fiil ve davranışlar, zannî değil kesin bilgiye dayanmalıdır. Bilhassa itikat ve amel sahasında zihin, zan ve hurafelerden arındırılmalıdır. Zira Kur'an-ı Kerim, “bilmediğin şeyin ardına düşme”³² ikazını yapmış ve “zannın hak ve hakikati ifade etmeyeceği”³³ gerçeğini ilan etmiştir. İstikâmeti olmayan, yanlış bilgi ve fikir, akılsız insana benzer. Nerede, ne zaman, nasıl harekete sebebiyet vereceği belli olmaz. İnsanın sahip olduğu mefkûre, bir bütünlük arzette,³⁴ bundan mahrum olanlar “dengesiz” olarak vasıflandırılmaktadır. Dengeli ve tutarlı bir kişilik ise, kesin bilgilerin imân haline gelip insana rehberlik etmesiyle mümkün olabilir.

Tedebbür ve teemmül, fikirlerin teşekkülünde vazgeçilemeyecek ölçülerdir. Teemmülsüz oluşan fikir ve bilgiler, beş hâsse seviyesinde kalır ve insanı, zarurî olarak bazı hatalara götürür.³⁵ Kur'ân-ı Kerim'in “Gören (ibret alan) ile görmeyen (ibret almayan) bir olur mu, hiç tefekkür etmez misiniz?”³⁶ ve “Bunlar Kur'ân'ı düşünmezler mi, yoksa kalbleri kilitli midir?”³⁷ uyarıları tefekkürün ehemmiyetini ifadede fevkalâde manidardır.

Kişiliğini davranışlarıyla ortaya koyabilen kişisel bütünlük içindeki insan, inandığı değerler ve ilkelerle ahenk içinde yaşar. Bu yaşam kişinin her hareketini düşünce süzgecinden geçirmesiyle bir kıvama erişebilir. Düşüncenin aleti olan akıl, kişiliğin oluşumunda düzenleyici etken, nâzım rol vazifesi görür.³⁸ İç benlik, mutluluğu yakalayamadığı sürece insanın huzuru bulması mümkün değildir. İnsanı kendi hakikatini anlamaktan alıkoyan arzu, istek ve ihtiyaçlardır. İhtiyaçlarda aşırı davranmak ise insanı aslî görevinden alıkoymaktadır.³⁹

Mesûliyet için, irâde zarurîdir. “İrâdenin varlığı inkâr edildiği takdirde, dünyada ne hak, ne vazife, ne ahlâk, ne sorumluluk, ne cürüm, ne ceza, hülâsa hiç bir şey kalmaz. İnsanlık âleminin unsurları mesabesinde olan bu şeyler orta-

32 İsrâ, 17/36.

33 Necm, 53/28.

34 Taylan, Necip, *İlim-Din*, İstanbul, 1979, s.276.

35 Taylan, a.g.e. s.276.

36 En'âm, 6/50.

37 Muhammed, 47/24.

38 Gölcük, Şerafettin, *Din ve Toplum*. s.127.

39 Düzen, İbrahim, *Allah Kainat İnsan*, s.163.

dan kalkınca, insanlığın temiz rûhuna bir Fatıha gönderilir, onun yerine bir "hercü merc," karışıklık geçer."⁴⁰

İrâde, hidâyet yönüne sarf edilip, imân gibi bir değere sahip olunmadan, ıslah edilmeye çalışılan fikirden hayır gelmez. İrâde ki, akıl kaptanının elinde insanın kendisiyle değer kazandığı imtihan vasıtası ve mesûliyet sebebidir.

Hayatta "iyilikler belli, kötülükler bellidir"⁴¹ ve insan iyilik veya kötülüğü tercihte hürdür. Hürriyet ve insanîyet için, nefsanî ve süflî arzuların kurtulmak gerekir. Çünkü hürriyet, Allah ve kul hakkının başladığı yerde biter, yani "hürriyet diğerlerinin hukukuna tecavüz etmemekle" sınırlıdır. Hukuka tecavüzün cezası, dünyevi sistemlerde dahi yerini almış ve irâdesine hakim olamayanlara bu şekilde manî olmanın yolu tutulmuştur. İrâdenin ortaya konularak, müsbetin tercih edilebilmesi için de nefsanî istek, güdü ve muharriklerden sıyrılmak icabeder. Nefsanî lezzetleri, istekleri ve savunma mekanizmasının zorunlu motiflerini aşmadan gerçek muhakeme ve irâde ortaya konamaz.⁴² İslâm'da hürriyet, kendisi veya cemiyet için faydalı olup hiç bir kimseye zararı olmayan işlerde, herkesin kendi irâdesi ile hareket etmesidir. Mutlak hürriyet yoktur, olamaz da. "Başkalarının hukukuna tecavüz etmemek" hürriyetin asgari şartıdır. Kişi hakkı olmayan şeylerde tasarrufda hür olmadığı gibi, edep, akıl, maslahat hilâfına olan hareketler de hürriyet değil, sefihliktir.⁴³

İnsanların çoğu, kendi varlıklarının tabiat ve hakikatini bilmez, bazıları bilmek de istemeyebilirler. İnsanların alkol ve uyuşturucu gibi, akli gideren, kişiyi hakikatlerden uzaklaştırıp, hayal alemine daldıran maddelere, aşırı istek ve ibtilaları, bu vahim halin boyutlarını göstermektedir. Hakikati görmek istemeyenlere yapılacak muameleyi şu ilâhî hitab bizlere haber vermektedir; "**Bırak onları**, (İslâmdan, hak ve hakikatten istifade etmeyenleri) **yesinler**, (onların derdi hayvan gibi yiyip içmek, şehvânî arzuların peşinden koşmaktır. Binaenaleyh bırak, yiyedursunlar ve eğlensinler, hayvanî zevkleriyle boğuşadursunlar, Allah, Peygamber, din, ahlâk, âhîret ve hesap gibi düşüncelerle alakadar olmayıp), **keyiflerine baksınlar ve emel onları oyalasın** ("İşlerimiz düzgün gidecek, uzun ömürler süreceğiz, dünyadan istediğimiz gibi kâm alacağız" diye kendilerini aldatarak akıbetten gafil olsunlar) **yakında bilecekler** (başlarına gelecek

⁴⁰ Kam, Ömer Ferit, *Dinî Felsefi Sohbetler*, Ankara, 1990, s.122.

⁴¹ *Sahih-i Buharî*, İmân 39; *Sahih-i Müslim*, Müsakat, 107; *Ebu Davud*, Büyü, 3; Bakara, 2/256.

⁴² Çamdibi, Mahmut, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazalî*, İstanbul, 1983, s.164; *Araf*, 7/179.

⁴³ Akseki, a.g.e., s.248.

şeyi görecekler, ne haltettiklerini anlayacaklar, ah!.. diyecekler amma iş işten geçmiş olacak).”⁴⁴

Eserleriyle adeta ölümsüzleşen İmam-ı Gazâlî'nin “Kimin zevk ve lezzet anlayışı beş duyu ile sınırlı kalırsa, o hayvandır” düsturu zihinlerde canlanacak olursa “insanîyet” mefhumunun ifade ettiği engin mâna daha iyi anlaşılabilir olacaktır.

Dünyaya, halife olarak gönderilen insanın fikri, menfliklerden arınarak, billurlaşmış tekâmül etmedikçe, yeryüzünde huzur, refah ve rahatın da mümkün olamayacağını tarihî tecrübeler göstermektedir. “İnsan insanın kurdudur” zihniyetinin, bundan başka bir netice verebileceğini kim söyleyebilir? Sömürü zihniyeti, bilim ve teknolojinin imkânlarını dahi insanlığın helâki için kullanmıyor mu?

Günümüz insanlığının sistem olarak benimsediği doktrin, felsefe ve ideolojilerin yetersizlikleri, çıkmazları ve her birinin diğerlerinin yanlışını gösterirken doğruyu söylediği,⁴⁵ göz önünde bulundurulacak olursa, bir bütün olarak İslâmîyet'in mükemmelliği daha iyi anlaşılacaktır. İslâm fıtratı dini olup, beşeri varlığı olduğu gibi kabul ettiğinden beden, akıl ve ruhun arzularını yerine getirmekte, aynı zamanda, bunlar arasında bir muvazene ve denge kurmayı hedeflemektedir.⁴⁶ İnsan hayatı, madde ve ruh sentezidir. Manevî-fikrî eserlerin ve tezâhürlerin cevheri ruhtur. Beden, ruhu bir ölçüde sınırlar ve etkiler. Ama bu sınırlanmış ruhun aslı cevher ve kaynak olmasına zarar getirmez. Yetersiz fakat faydalı bir benzetmeyle; ruhî kuvvet, bir çeşit elektrik enerjisi gibidir. Uzviyet ise, kablolar ve ampul mesâbesindedir, ışık böyle doğar ve görünür. Tezâhür vasıtalarının ve aletlerinin gücü ve yapısı ile akım arasında bir uyum gerekir: Gerilim-şiddet-direnç gibi şartlar birbirine uygun olmalıdır. Cereyan kesildiğinde, âlet ve vasıtalar susar; voltaj aşırı yükselirse, yanar veya bozulursa, cereyan fonksiyonunu icra edemez. Bu benzetmenin ışığında tahlilimizi biraz genişletecek olursak: Cemiyet hayatının da iki yönü, iki temel unsuru vardır: Birincisi, maddî-müşahhas, ikincisi, manevî-kültürel.

Maddî-müşahhas unsur, beden ve uzviyete, manevî-kültürel unsur, ruha tekabül eder. Küllî sıhhat ve mükemmellik, unsurlar arasında bir denge kurulabilirse gerçekleşir. Aynı insan gibi... Bir çocukta, yetişkin bir insanın ruhî kuvve-

⁴⁴ Hicr, 15/3; Elmalılı, **Hak Dini Kur'an Dili**, İstanbul, 1971, c.5, s.3038.

⁴⁵ Kısakürek, Necip Fazıl, **Batı Tefekkürü ve İslâm Tasavvufu**, İstanbul, 1989, s.15.

⁴⁶ Kutup, Muhammed, **İslâm ve Materyalizme Göre İnsan**, İstanbul, trs., s. 133; Kutup, Muhammed, **İslâm Eğitiminde Terbiye Metodu**, ter: Ali Özcek, İstanbul, 1977, s.15.

ti, şuuru, kültürü olsa; o çocuk buhrana düşer, belki de yaşayamaz. Bir adamda küçük bir çocuğun ruhu, şuuru, aklı olsa; sıhatsızlık başlamış demektir. Maddî ve müşahhas özellikler ile ruh gücünün akımı arasındaki münasebet ve denge sıhhat kazandıkça, üst seviyelerde yeniden şekillenme imkanına kavuşur. Tekâmül böyle gerçekleşir.

Maddeci görüş, "madde ve ekonomi altyapıdır, mânevî ve kültürel tezahürler o'nun değişken tezahürleridir" değerlendirmesini yapıyor. Ancak, madde, hiçbir hayafî tezâhürün kaynağı ve cevheri değil, sadece vastasıdır. Değeri, önemi, etkisi elbette vardır; ama, görevi ve yeri kadardır. Ruh, imânla beslenip kendi dengesine kavuşturulmazsa, aklın bir kanadı kopar. Yalnızca zekâ tarafı kalır. Akıl, zekâyı da kapsar ama; zekâ yalnız başına, aklın bütünlüğü içindeki kendi aslî hususiyetini dahi tam olarak muhâfaza edemez.⁴⁷

Şahsiyet, denge ve seviye arayışı, coşkun ruhlu, hakikat yolcularının işidir. Hakikatler de inci gibidir. Sığ yerlerde değil, derinliklerde bulunur. Müslümanların ve İslâm dünyasının içine düştüğü buhranlardan kurtulmasının çaresi, işte bu noktadadır. Alemlerin sırrını uzayda arayan insanoğlu aldanıyor. İnceleme ve araştırmaya kendi iç dünyasından başlasaydı; daha az yanılır daha çok tatmin imkânı bulabilirdi. Kendi özünden uzaklaşan insan alemin sırrlarını keşfetse bile, bu şekilde iç huzura ulaşması mümkün olmayacaktır. Zira kalpler ancak Allah'ı zikretmekle huzur bulur ve emniyete ulaşır.⁴⁸

Coğrafi keşifler, sanayi devrimi ve son zamanlardaki teknik gelişmeler insanlığın gözünü kamaştırmıştır. Rûhî ışıktan yeterince nasibini alamayan insanlık için bu durum, çok cazip hale gelmiştir. Asrımızın insanı artık kendi hakikat ve mahiyetinin ne olduğunu düşünmeye dahi ihtiyaç hissetmemektedir. O kendisini, bu gidişata öylesine kaptırmış ki; kendisini eşyanın mantığı ile veya hayvanların davranış şekillerini inceleyerek kavramaya çalışmaktadır. İnsanın madde ve mânâ veya ceset ve ruh gibi iki zıddın bir araya gelmesinden meydana geldiğini unutup her türlü meselesini mekanik bir şekilde ve konfor ile çözeceğini zannedip, bütün insanî değerlere sırtını çevirmiştir. Bu yaklaşım ise günümüz insanlığının problemlerini daha da artırmadan başka bir işe yaramamaktadır.

Asrımızın hastalığı stres, ruhun ihmal edilmesinden kaynaklanan insanî bir rahatsızlıktır. Bu ve bunun gibi hastalıkların çaresini bulabilmek için insan anlayışımızı gözden geçirmek durumundayız. Günümüzün ilim anlayışı, insanı insan

47 Selim, a.g.e. s.150-164.

48 Rad, 13/28.

olarak tam mânâsı ile ele alamamıştır. İnsan kendisini bir bütün olarak ilmin alanına sokamamıştır. Bugünün tıbbi büyük ölçüde ruhu göz ardı edip insanın kadavrasıyla meşgul olmaktadır. İnsanın kendisini yeniden keşfetmesine yardım edecek yol bulunmalı ve mutlaka açılmalıdır. İnsanı, ruhsuz eşyanın mantığına göre değil, “beden ve ruhan meydana gelen bir bütün” olarak ele alıp inceleme konusu yapmalıdır. Bunun için; insanı başlı başına bir realite kabul edip ilmi, estetik, mistik eğilim, davranış ve bilgileri ile ele alarak hiç bir tevile sapsmadan izah etmek gerekir. Çünkü insanî değerleri inkâr ve ihmal ederek bir yere varmak mümkün değildir.⁴⁹

Bugünün ilmi, insanı tam bir realite kabul ederek, sahip olduğu değerleri birer insanî gerçek olarak konu edinip, eşyanın mantığını aşan bir bakışla, sırf insanın sahip olduğu hususiyetleri belli prensiplerle, ilahî ışık altında yeniden incelemelidir.⁵⁰ Çünkü günümüzde İslâmî kültür ve temel prensiplerden mahrum olan insanımız, sınırlı bir bilgiyle yanlış yorumlara dalmakta ve İslâm'ın özünü kaybetmektedir. Bir insanın, insanî ve İslâmî ölçülerden uzaklığı, bilhassa dinî eğitimden mahrum olan çevrelerde, aslı vasfını kaybetmesi için kâfidir. Düşünme ve yorumlar, bilginin tamamlandığı yerden başlar. Bilgileri kullanıp sağlam neticeler alabilmek için de, doğru düşünmenin prensiplerini öğrenmeye ihtiyaç vardır. İmânla alâkalı hususlardan sadece birini inkârın, küfrü mücip olduğu dikkate alınınca, sistemin nasıl bir bütünlük arzettiği daha iyi anlaşılacaktır.

Kur'ân, insanlığı düşünmeye⁵¹ ve aklı kullanmaya davet eder. Bu düşünme sonucu insanda, delilsiz ve ilimsiz hiç bir şeyin kabul edilmemesi ve bilinmeyen şeyin ardına takılmama⁵² fikri oluşur. Çünkü, Kur'ân her şeyde delil ister. Bilgide dayanak, delil ve mesnedden uzak olmak, aklı selim sahiplerine yakışmayan bir durumdur. Hakikatler, sahibini yüceltip, ulvileştiren samimi bir arkadaş ve dosttur. İnsanların ebedi mutluluk yoluna girmede yavaş davranmaları, ahirete olan imânlarının zayıflığındandır.

Hak ve hakikatı, hata ve nisyanla malûl şahıslardan öğrenmek mümkün değildir. Önce hak ve hakikat öğrenilmelidir. Bu bilgi, Hâlık'a götürür. Akıllı kişi, aslında gerçeği tanır. Bir söz işittiğinde ona bakar, hak ise kabul eder. Söyleyen ister bozuk fikirli olsun, ister doğru düşünceli... Hatta, sapık kişilerin sözlerinde dahi hakikat arar. Bilir ki, altın da topraktan çıkar. Okyanusun üzerindeki

49 Arvasi, S. Ahmet, *Kendini Arayan İnsan*, Ankara, 1972, s.53.

50 Bkz. Arvasî, a.g.e. s.54.

51 Kamer, 54/17, 22, 32, 40, 51.

52 İsrâ. 17/36.

azgın ve coşkun dalgalar, derinlere dokunamazlar; ezeli ve ebedi hakikatleri kavramış bir insan, günlük, basit ve sathi değişiklikleri, nisbeten ehemmiyetsiz görür. Dolayısıyla gerçekten dindar olan bir insan, "İnanıyorsanız en üstün sizlersiniz"⁵³ şuuruyla dimdik ayakta durur, sarsılmaz; hoşgörüsüyle doludur⁵⁴ ve günün getireceği herhangi bir olaya karşı hazırlıklıdır⁵⁵. İçindeki hesaplaşmanın büyüklüğünü anlamayan, küçük hesaplarda boğulmaya mahkumdur.

İnsanın yücelere çıkması, akıl denen özünü tanınması ve ona göre hareket etmesine bağlı kılınmış, yine insanın aşağılara düşmesi⁵⁶ ve kendi değerini görmezlikten gelmesi de, aklından kaçması ve onu kendine engel ve düşman görmesine bağlanmıştır. İnsanın, Hâlık'ına "halife" olabilme istidadı, akılla kazanılan bir keyfiyettir. Kur'ân-ı Kerîm, sık sık insanları, akıllarını kullanıp ibret almaya davet etmekte, kainattaki ibret âbidelerini görmezlikten gelen "ibretsiz bakış"ın sahibini kınamaktadır⁵⁷. Akıl, "fitrî safvet" veya "menfiliklerle malûl" olması cihetiyle, akl-ı selîm ve akl-ı sakîm diye başlıca iki kısma ayrılmaktadır. Akla musallat olan unsurlar izale edilerek, akl-ı selîmi muhafazaya çalışmak, ihmal edilmemesi gereken bir husustur. Çünkü insan-ı kâmilliğe ancak aklı selîm sahipleri ulaşabilirler.⁵⁸

Aklın en mühim vazifesi, fitrî duyguları kullanmak için, en güzel, en faziletli yolu seçmek ve bu yol üzerindeki bütün mâniyeleri düşünce ve tefekkürle aşmakta insana yardım etmektir. Akıl, vasıtaları bulmak, kullanmak ve gayeyi belirlemekle görevlidir. Hidâyete eremeyen, doğru yolu bulamayan bir insanın kalbi, karanlıklar içindedir. Şahsiyet ve benlik arayışı ise, coşkun, yüce ruhlu ve gayretli hakikat yollarının işidir.

Maddeci bir asırda yaşıyoruz. Maddecilik ve şehvet bu asrın mümeyyiz vasfı durumundadır. Buna denk bir fikrî ve ruhî canlılık ile mukabelede bulunmamız gerekmektedir. İçinde yaşanan cemiyetin gidişatı, İslâmî değer ve prensiplere münasip değilse, orada yaşayan müslüman çok daha fazla gayret göstermek, enerji sarfetmek ve mücadele etmek durumundadır.

Günümüz insanı, kendini tanımadan madde dünyasında kayboldu. Manevî değerleri ve ruh kanunlarını tanımadan yetiştirdi. Etrafındaki hadiselerle ibretle

53 Al-i İmrân, 3/139.

54 Furkan, 25/63.

55 Nisâ, 4/19.

56 Araf, 7/179.

57 Yûsuf, 12/105.

58 Bkz. Nûr, 24/37.

bakmak bir tarafa, mânâ cihetini düşünmeksizin “günlük ekonomik yaşama”yı da memnuniyetle karşıladı. Bütün bu menfiliklere rağmen; sıhhatli bir fikrî, amelî ve manevî vasat; makul bir İslâmî dünya görüşüne erişmeye kâfidir. Kişiyi düşen tek şey, sormak, araştırmak, düşünmek ve dinmeyen bir mücadele...

Netice olarak; insan, davranışlarıyla değer kazanmaktadır. Müslümanın imânı, beşerî istek ve arzuların tatmini için kesin bir temel ve eleştirmen olarak görev yapmalıdır. Yani irâde ve arzular imâna göre ayarlanmalıdır. İslâm, zaman-mekân üstü, kâinatı kuşatan bir gerçeklik olarak bütün problemleri ihata edebilecek ve çözüme kavuşturacak, muhtevalı bir düşünceyi icap ettirir. Varlığa sadece gözleriyle bakanlar, onu ancak gözlerinin ihatası nisbetinde kavrayabilirler. Eşyayı basiretle didik didik edenler; arının çiçeklerde bal-özü topladığı gibi, her şeyden ibrete şâyan manalar çıkarabilirler.

Etrafındaki menfiliklerden şikayetçi olanlar, kendi nefislerinden⁵⁹ başlamadıkça müsbet neticeye erişemeyeceklerdir... Kendinizi görmek mi istiyorsunuz? Aynadaki şeklinize değil, içinizdeki aynalara bakınız. İnanarak düşünüp, düşünerek davranan insanlar mükemmelliği yakalayabileceklerdir.

BİBLİYOGRAFYA

1. Akseki, Ahmed Hamdi, **Ahlâk Derleri**, İstanbul, 1968.
2. Arvası, S. Ahmet, **Kendini Arayan İnsan**, Ankara, 1972.
3. Ayhan, Halis, **Eğitime Giriş**, İstanbul, 1986.
4. Bayraklı, Bayraktar, **İslâm'da Eğitim**, İstanbul, 1983.
5. Bolay, Süleyman Hayri, **TDV. İslâm Ansiklopedisi**, “Akıl” maddesi, İstanbul, 1989.
6. Buhârî, Muhammed b. İsmail, **Sahîhu'l-Buhârî**, c.1-6, Daru İbn Kesir, Beyrut, 1987/1407.
7. **Büyük Türk Sözlüğü** "Zihin" maddesi, İstanbul, trs.
8. Cevdet Said, **Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları**, İstanbul, 1994.
9. Çamdibi, H. Mahmut, **Şahsiyet Terbiyesi ve Gazâli**, İstanbul, 1983.
10. Doğan Cüceloğlu, **Yeniden İnsan İnsana**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997.
11. Düzen, İbrahim, **Aziz Neseffî'ye Göre Allah Kainat İnsan**, Furkan Yayınları, İstanbul, 2000.
12. Elmalılı, Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, İstanbul, 1971.
13. Güngör, Erol, **Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1995.

⁵⁹ Ra'd, 13/11.

14. Gazâli, Ebu Hâmid, **İhyâu Ulûm'id-Dîn**, İstanbul, 1975.
15. Gölcük, Şerafettin, **Din ve Toplum**; Esra Yayınları, Konya, 2000.
16. Kam, Ömer Ferit, **Dinî Felsefî Sohbetler**, Ankara, 1990.
17. Kısakürek, Necip Fazıl, **Batı Tefekkürü ve İslâm Tasavvufu**, İstanbul, 1989.
18. Kutup, Muhammed, **İslâm ve Materyalizme Göre İnsan**, İstanbul, trs.
19. Kutup, Muhammed, **İslâm Eğitiminde Terbiye Metodu**, ter: Ali Özek, İstanbul, 1977.
20. el-Maverdi, Ali b. Muhammed b. Habib, **Edebüd'd-Dünya ve'd-Dîn**, Beyrut, 1978.
21. **Meydan Larousse**, İstanbul, 1985.
22. Müslim b. Haccâc, **Sahihu'l-Müslim**, c.1-5, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, trs.
23. Rifat, Ahmed, **Tasvîr-i Ahlâk**, İstanbul, trs.
24. es-Sâbunî, Muhammed Ali, **Safvetü't-Tefasir**, İstanbul, trs.
25. Selim, Ahmed, **Din-Medeniyet ve Laiklik**, İstanbul, 1991.
26. Taftazani, Sadettin Mesud b. Ömer, **Şerhul-Akaid**, İstanbul, 1976.
27. Taylan, Necip, **İlim-Din**, İstanbul, 1979.
28. Uludağ, Süleyman, **TDV. İslâm Ansiklopedisi**, "Akıl" maddesi, İstanbul, 1989.